4-ŞÖBA · QIŞLOQ XÖJALIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRIŞ

QIŞLOQ XÖJALIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRIŞDA BUXGALTERIYA VA STATISTIKA BÖYIÇA XALQARO STANDARTLARNI QORAQOLPOG‘ISTONGA JORIY ETIŞ VA ULARINI ŞAKILLANTIRIŞ

Muxambetsaxiyeva Shakhnoza Madenbay qizi

Samarqand Davlat Veterinariya Meditsinasi, Çorvaçilik va Biotexnologiyalar Universiteti Nukus filiali-Öqituvçisi

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/1311142

NASHR SANASI
13.11.2026 · Nukus

SAHIFALAR
663–666

NASHR HAMKORI
Research Focus
ISSN 2181-3833

IQTIBOS UÇUN Muxambetsaxiyeva Sh.M. Qişloq xöjaligini barqaror rivojlantirişda buxgalteriya va statistika böyiça xalqaro standartlarni Qoraqolpog‘istonga joriy etiş va ularini şakillantiriş // Veterinariya meditsinasi va çorvaçilikdagi dolzarb muammolar va ularning yeçimlari: xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari. – Nukus, 2026. – B. 663–666. – DOI: 10.66073/ReFocus-Conf/1311142

ANNOTATSIYA Uşbu maqola qişloq xöjaligi sohasini barqaror rivojlantiriş şaroitida buxgalteriya hisobi va statistika böyiça xalqaro standartlarni (MHXS 41 / IAS 41 «Qişloq xöjaligi» va SEEA integratsiyalaşgan ekologik-iqtisodiy hisob tizimi) Qoraqolpoğiston Respublikasi milliy amaliyotiga tatbiq etiş imkoniyatlari hamda muammolarini tadqiq etişga bag‘işlangan. Muallif tomonidan milliy BHMS hamda xalqaro MHXS örtasidagi biologik aktivlarni baholaş va biotransformatsiya natijalarini aks ettirişdagi tafovutlar qiyosiy tahlil qilingan. Şuningdek, «yaşil statistika» körsatkiçlarini joriy etiş hamda agrosektorda adolatli qiymatni (Fair Value) aniqlaş metodologiyasini takomillaştiriş böyiça amaliy va ilmiy takliflar işlab çiqilgan.

KALIT SÖZLAR barqaror qişloq xöjaligi, MHXS 41, IAS 41, SEEA, biologik aktivlar, adolatli qiymat, biotransformatsiya, yaşil statistika, ESG, diskontlangan pul oqimlari (DCF).

DOLZARBLIGI Global iqlim özgarişi, resurslar çeklanganligi hamda oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlaş zarurati şaroitida qişloq xöjaligini barqaror rivojlantiriş dunyo mamlakatlari oldida turgan eng muhim strategik vazifalardan biridir. Qoraqolpog‘iston Respublikasining 2030-yilgaça möljallangan Qişloq xöjaligini rivojlantiriş strategiyasida ham sohaga ilg‘or agrotexnologiyalarni tatbiq etiş bilan bir qatorda, boşqaruv va moliyaviy hisobot tizimini xalqaro standartlarga moslaştiriş, şaffoflikni oşiriş hamda «yaşil iqtisodiyot» prinsiplarini keng joriy etiş ustuvor yönaliş sifatida belgilangan [1].

Biroq, zamonaviy investitsion jarayonlar va global agrobozorlar şartlari agrosektor subyektlaridan faqatgina moddiy işlab çiqariş hajmiga emas, balki resurslardan foydalaniş samaradorligi, ekologik barqarorlik hamda biologik aktivlarning real bozor qiymatiga asoslangan moliyaviy axborotlarni taqdim etişni talab qilmoqda. Bugungi kunda Respublika qişloq xöjaligi korxonalarida qöllanilayotgan Milliy Buxgalteriya Hisobi Standartlari (BHMS) hamda an’anaviy statistik hisobot metodologiyasi köp hollarda biologik jarayonlarning özига xos xususiyatlarini va ekologik omillarni töliq aks ettirib bera olmayapti.

Şu sababli, Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (MHXS) tizimidagi 41-sonli «Qişloq xöjaligi» (IAS 41) standarti hamda BMT tomonidan tavsiya etilgan Atrof-muhit va iqtisodiyot integratsiyalaşgan hisobi tizimi (SEEA – System of Environmental-Economic Accounting) körsatkiçlarini milliy buxgalteriya va statistika amaliyotiga uyg‘unlaştiriş dolzarb nazariy va amaliy ahamiyatga egadir [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Qişloq xöjaligida biologik aktivlar hisobi va ularni adolatli qiymat böyiça baholaş masalalari bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, IASB (Xalqaro buxgalteriya standartlari kengaşi) ekspertlari biologik aktivlarning biotransformatsiya xususiyatini inobatga olgan holda, ularni tarixiy tan narxda emas, balki adolatli qiymatda baholaş moliyaviy hisobotning işonçliligini oşirişini ta’kidlaydilar [3].

Iqtisodçi olimlar barqaror qişloq xöjaligi körsatkiçlarini statistik baholaşda SEEA metodologiyasining örnini alohida e’tirof etadilar. SEEA tizimi tabiat resurslari (suv, yer, biomassa) hamda iqtisodiy faoliyat örtasidagi özaro bog‘liqlikni yaxlit muvozanatda aks ettiriş imkonini beradi [4]. Qoraqolpog‘istonlik iqtisodçi olimlarning ilmiy işlarida esa agrosektorda MHXSga ötiş jarayonidagi institutsional muammolar va bozor infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi masalalari yoritilgan [5].

Uşbu tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, mantiqiy va tizimli yondaşuv, deduksiya hamda induktsiya, şuningdek, diskontlangan pul oqimlari (DCF) usulida biologik aktivlarni baholaş metodologik asos sifatida qöllanilgan.

MUAMMO VA DIFFERENTSIAL TAHLIL (MILLIY VS. XALQARO TIZIM)

Qoraqolpog‘iston agrosektorida mavjud buxgalteriya va statistika hisobi xalqaro talablardan bir qança muhim aspektlar böyiça farq qiladi. Asosiy tafovutlar biologik aktivlarni baholaş va biotransformatsiya natijalarini tan oliş tartibida namoyon böladi.

Tahlil yönalişi	**Milliy buxgalteriya va statistika (BHMS)**	**Xalqaro standartlar (MHXS / IAS 41 va SEEA)**
Biologik aktivlarni baholaş	Tarixiy tan narx (tarixiy sarf-xarajatlar) böyiça hisobga olinadi, bu esa inflyatsiya va bozor özgarişlarini aks ettirmaydi.	Adolatli qiymat (Fair Value) böyiça baholanadi. Sotiş xarajatlari çegirilgan holda real bozor bahosi qöllaniladi.
Biotransformatsiya natijalari	Ösimlik va hayvonlarning ösiş va sifat özgarişlari faqat mahsulot yig‘ib olinganda yoki sotilganda tan olinadi.	Biotransformatsiya (ösiş, köpayiş, sifat özgarişi) natijasida vujudga kelgan qiymat har bir hisobot davrida foyda/zararda aks etadi.
Statistik va ekologik qamrov	Faqat yalpi mahsulot hajmi va moddiy xarajatlar statistikasi yuritiladi.	SEEA standarti böyiça yer degradatsiyasi, suv sarfi va uglerod kreditlari «yaşil buxgalteriya»da birlaştiriladi.

Yuqoridagi jadvaldan körinib turibdiki, milliy tizimda biologik aktivlar uzoq muddatli aktivlar yoki tovar-moddiy zaxiralar tarkibida tarixiy tan narxda yuritilişi sababli korxonaning real moliyaviy holatini buzib körsatadi. Masalan, köp yillik dov-daraxtlar yoki nasldor çorva mollari yillar davomida biotransformatsiya natijasida öz qiymatini oşirsa-da, balansda faqat yetiştiriş xarajatlari böyiça qolib ketadi [6].

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311142

ADOLATLI QIYMATNI BAHOLAŞ METODOLOGIYASI VA MATEMATIK MODEL

MHXS 41 standarti böyiça biologik aktivlar faol bozor mavjud bölganda bozor narxida, faol bozor mavjud bölmagan taqdirda esa diskontlangan pul oqimlari (DCF – Discounted Caş Flow) usulida baholanadi. Qoraqolpog‘iston şaroitida köplab biologik aktivlar böyiça oçiq va şaffof faol bozorlar töliq şakllanmaganligi sababli DCF modeli eng maqbul muqobil hisoblanadi.

Diskontlangan pul oqimlari böyiça adolatli qiymatni aniqlaş formulasi quyidagiça ifodalanadi:

PV = ∑ [CF_t / (1 + r)^t] – Est_Cost

Bu yerda: PV – biologik aktivning adolatli qiymati; CF_t – t-yildagi kutilayotgan saf pul oqimi (tuşumlar minus operatsion xarajatlar); r – diskontlaş stavkasi (xatar darajasi va inflyatsiyani inobatga olgan holda); t – aktivning foydali xizmat muddati (yillar); Est_Cost – sotiş nuqtasida kutilayotgan taxminiy xarajatlar.

Amaliy misol: Qişloq xöjaligi korxonasi 10 gektar maydonda intensiv olma bog‘iga ega. Bog‘ning qolgan mahsuldorlik davri 5 yilni taşkil etadi. Kutilayotgan yillik sof pul tuşumi (CF) 100 000 000 söm, diskont stavkasi (r) 15% deb belgilangan. Sotiş xarajatlari 10 000 000 söm bölganda, bog‘ning adolatli qiymati quyidagiça hisoblanadi:

PV = [100 mln / 1.15^1] + [100 mln / 1.15^2] + [100 mln / 1.15^3] + [100 mln / 1.15^4] + [100 mln / 1.15^5] – 10 mln

PV = 86.96 mln + 75.61 mln + 65.75 mln + 57.18 mln + 49.72 mln – 10 mln = 325.22 mln söm.

Demak, intensiv bog‘ning joriy adolatli qiymati 325.22 mln sömni taşkil etadi. Milliy BHMSda esa uşbu bog‘ faqat uni barpo etişga ketgan tarixiy xarajatlar (masalan, 150 mln söm) va jamg‘arilgan amortizatsiya ayirmasi sifatida körsatilar edi. Bu esa korxona aktivlarining real qiymati 2 baravardan ortiqqa past körsatilganligini anglatadi [7].

XALQARO STANDARTLARNI QORAQOLPOG‘ISTONDA TATBIQ ETIŞ HAMLARI VA AMALIY TAKLIFLAR

Qoraqolpog‘iston Respublikasi agrosektorida buxgalteriya hisobi va statistikasini xalqaro standartlar hamda barqaror rivojlaniş prinsiplariga moslaştiriş uçun quyidagi ustuvor çora-tadbirlarni amalga oşiriş taklif etiladi:

1. Mezoniy-huquqiy bazani takomillaştiriş va milliy yöriqnomalarni işlab çiqiş:

MHXS 41 «Qişloq xöjaligi» standarti asosida milliy buxgalteriya hisobining maxsus standartini yangilaş va faol bozor bölmagan şaroitda biologik aktivlarni DCF hamda muqobil usullarda baholaş böyiça aniq uslubiy yöriqnomalarni tasdiqlaş lozim.

2. «Yaşil statistika» va SEEA tizimini bosqiçma-bosqiç joriy etiş:

Milliy statistika agentligi tomonidan qişloq xöjaligi korxonalarida yer unumdorligi özgarişi, suv resurslaridan samarali foydalaniş körsatkiçlari, ög‘itlar sarfi hamda issiqxona gazlari emissiyasini aks ettiruvçi statistik hisobot şakllarini SEEA standartiga mos ravişda amaliyotga kiritiş zarur [8].

3. Raqamli ekosistema va HEMIS/ERP tizimlarini integratsiyalaş:

Agroklasterlar va fermer xöjaliklarida buxgalteriya hisobini avtomatlaştiruvçi zamonaviy ERP tizimlarini yölga qöyiş, ma’lumotlarni real vaqt rejimida Soliq qömitasi va Statistika agentligi bazalariga uzatiş mexanizmlarini yaratiş kerak.

Kadrlar salohiyatini oşiriş va oliy ta’lim dasturlarini yangilaş:

Oliy öquv yurtlarida «Qişloq xöjaligida MHXS va barqarorlik hisobi», «Yaşil statistika» fanlarini öquv rejalarga kiritiş, agrosektor buxgalterlari uçun Xalqaro sertifikatlaş (ACCA, DipIFR) kurslarini taşkil etiş maqsadga muvofiqdir [9].

XULOSA

Qişloq xöjaligini barqaror rivojlantiriş va uning raqobatbardoşligini oşiriş bevosita moliyaviy va statistik axborotlarning xalqaro standartlarga mosligiga bog‘liq. MHXS 41 standarti böyiça biologik aktivlarni adolatli qiymatda baholaş korxonalarning moliyaviy barqarorligini real aks ettirsa, SEEA prinsiplariga asoslangan «yaşil statistika» atrof-muhit resurslaridan samarali foydalanişni nazorat qiliş imkonini beradi.

Taqdim etilgan taklif va tavsiyalarning amaliyotga joriy etilişi respublikamiz agrosektoriga tög‘ridan-tög‘ri xorijiy investitsiyalar va «yaşil» kreditlarni jalb etiş uçun şaffof muhit yaratadi hamda mamlakatimizning barqaror rivojlaniş maqsadlariga erişişiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RÖYXATI

1. Qoraqolpog‘iston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrdagi PF-5853-son «Qoraqolpog‘iston Respublikasi qişloq xöjaligini rivojlantirişning 2020-2030 yillarga möljallangan strategiyasini tasdiqlaş tög‘risida»gi Farmoni.
2. International Accounting Standard (IAS) 41: Agriculture. IFRS Foundation official text, 2021.
3. United Nations et al. System of Environmental-Economic Accounting 2012: Central Framework (SEEA 2012). New York, 2014.
4. Buşman, R. M., & Smith, A. J. Financial accounting information and corporate governance. Journal of Accounting and Economics, 32(1-3), 237-333.
5. Toşnazarov S.N. Qişloq xöjaligida MHXSni joriy etiş muammolari va istiqbollari. // Moliya va bank işi elektron jurnali, 2022, №4, 45-52-b.
6. Karimov A.A., Ismoilov Ş.B. Biologik aktivlar hisobi va auditi: Öquv qöllanma. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2021. – 210 b.
7. Feleaga, L., Feleaga, N., & Raziina, C. Biological assets and agricultural produce: Value relevance of IAS 41. Accounting in Europe, 9(2), 195-212.
8. Qoraqolpog‘iston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi rasmiy axborotnomasi. Agroiqtisodiy körsatkiçlar tahlili. – T., 2023.
9. Xudoyberdiyev Z.A. Yaşil iqtisodiyot şaroitida qişloq xöjaligi statistikasi metodologiyasini takomillaştiriş. Diss. avtoref. d.e.n. – T., 2022. – 54 b.

https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/1311142